

Р Е Ц Е Н З И Я

на дисертацията на Кръстина Георгиева Тодорова на тема „Професионално ориентиране и консултиране на юноши с асоциално поведение” за присъждане на научната и образователна степен „доктор” по професионално направление 1.2. Педагогика (Професионално ориентиране и кариерно консултиране)

Настоящата дисертация се състои от 261 с., разпределени в три глави, 12 параграфа, 25 точки и подточки, увод, заключение, библиография, приложения и описание на приносните моменти. Трудът съдържа 5 схеми, 35 таблици и 5 графики, а библиографската справка включва 158 източници, от които 97 на кирилица и 61 на латиница. Научен ръководител на докторанта е доц. д.п.н. Моника Богданова.

Най-напред трябва да се отбележи особената актуалност на изследвания проблем. Работата по превенцията и ресоциализацията на юношите с асоциално поведение, макар да е отдавна в ползрението на учените, педагозите и социалните работници, не успява да постигне необходимата ефективност и да отговори на очакванията на обществото. Разбира се за това вина има и самото общество, което продължава да няма и даже все повече абдикира от активна позиция по въпросите на юношеската асоциалност. Едновременно с това непрекъснато се влошава културалният, образователният и психологическият контекст. При така очертаната картина става все по-необходимо съвременното задълбочено научно изследване на този проблем. Тъкмо с такава научна стойност се срещаме в настоящия труд.

В началото на теоретичната част на дисертацията авторката представя един доста интересен и в изветен смисъл елитарен подход към юношеството. Става дума за вижданията на отделни знаменитости в областта на структурализма, като Клод Леви-Строс, Мирча Елиаде и др. Едно такова начало е определено неочаквано в подобен научен труд, но това го прави впечатляващо.

По-нататък нещата идват в руслото на позитивизма при разглеждане на същността на юношеството. Посочено е значението на труда на американския психолог Стенли Хол „Юношеството”, който се приема за пионерски в разбирането на този възрастов период, както и в описанието на основни параметри на неговата същност. Така например Хол приема, че юношеството наподобява предисторическия период в развитието на човечеството, поради което е обременено с незрялост и конфликтност в

разгръщането на потенциала. По отношение на антисоциалните и делинквентни проекции на поведението е отбелязан приносът на италианския лекар и криминолог Чезаре Ломброзо.

Разгледан е психоаналитичният подход към юношеството, като централно място е отделено на вижданията на Ана Фройд. Тя е считана за първия психоаналитик, който представя систематизиран прочит на психо-сексуалното развитие през юношеството. Според нея количествените и качествените отношения между инстинктите и егото са една от основните причини за появата на юношеския бунт (с. 23).

Кр. Тодорова отбелязва един много съществен момент в този подход от гледна точка на проблема „юношеска антисоциалност“: „външният свят установява в психичното на детето свой агент под формата на обективна тревожност, която е предшественик на по-висшата структура на съвестта или суперегото. Така, чрез очакването за преживяване на страдание или наказание, обективната тревожност ръководи поведението на детето в опита му да балансира между инстинктивните импулси и социалните изисквания (с. 24). Така привидно неразбираемото и неадекватно поведение на юношите е резултат от амбивалентността, лежаща в основата на взаимоотношенията от ранното детство (напр. флукуациите между любов и омраза, приемане и отхвърляне), която се реактивира в юношеството. Такива колебания в настроението и поведението са показателни за нагласите на юношата към собственото му съзряване. (с. 22). При това разбиране за психологичната динамика на юношеството от особено значение са т.нар. защитни механизми, които блокират директното реализиране на иначе деструктивните по своята природа вътрешни инстинкти. Така обаче личността на юношата остава някак встрани, като по-скоро резултатна величина на непрекъснатите вътрешни конфликти между нагонното и его-социалното.

Продължавайки теоретичния анализ, авторката се спира на творчеството на Ерик Ериксън. Тук се очертава известно трансформиране на центъра на психичното функциониране, като от една страна се акцентира на съзнателната част на егото, а от друга – на социално-базираната стадиалност в индивидуалното развитие (с. 28). Друг важен момент е т.нар. дифузия на времето. Юношата не е в състояние достатъчно добре да структурира оста „минало–бъдеще“ и затова има непрекъснати колебания в поведението, довеждащи до спонтанност, групова зависимост и ситуативност. Така се отключват възможностите за антисоциалност или делинквентност.

По-нататък са представени социологическите теории за юношеството. Разгледани са традиционни процеси, като социализация, идентификация и роли

конфликти. Тук обаче също се забелязва симпатия към постмодернизма, като напр. се говори за „деконструкция на юношеството” (с. 36) или „дискурс на младежта” (с. 37). Въпреки всичко, Кр. Тодорова все пак залага на традиционния подход: „Концепцията за юношеското развитие задава координатите на нормативно изискуемото поведение, а юношите, които не отговарят на стандартите, попадат в популярните категории: „юноши в риск“, „с девиантно поведение“, „непълнолетни правонарушители“, „с противообществени прояви“ (с. 37).

Интересен е погледът към юношеството в исторически план. Авторката е направила сравнителен и цялостен преглед на обществените разбирания за тази възраст в древна Атина, Спарта, Рим. Представени са и съответните ритуали и инициации, чрез които юношата придобива социалния статус на такъв, като тук вече историческият анализ достига до Средновековието, Ренесанса и индустриалната епоха. В крайна сметка се стига до следното твърдение: «Актуален е въпросът дали възрастните или юношите контролират входа и изхода на лиминалния, преходния етап между детството и зрелостта. Докато възрастните притежават механизмите за контрол и достъп до икономическите блага, те имат и мощен инструмент за социално дефиниране на юношеството като жизнен период» (с. 54). Като особено ценно в тази част на разработката намирам включването на параграфа, посветен на народо-психологичните и културални характеристики на юношеското съзряване в българската традиция (с.55-63).

По-нататък Кр. Тодорова разработва въпроса за отклоняващото се (девиантно) поведение, като сблъсква гледните точки на психологията, психиатрията, антропологията и педагогиката. На с.с. 69 – 73 авторката прави сравнителен анализ на иначе близките по съдържание категории „девиантно поведение”, „асоциално поведение”, „делинквентно поведение”, „противообществено поведение”, като прави опит да ги интергрира в една схема (с. 73). Осмислянето на темата за детерминацията на девиантното поведение отново довежда авторката до психоаналитичната парадигма, този път отнесена към обяснението на механизмите на възникване на социалните девиации в активността на младата личност. Разбира се, представени са и класически социологични и социалтно-психологични подходи, като теориите за социалната дезорганизация, за диференциалната асоциация, за аномията, за социалния контрол и др.

Интерес представлява идеята на Кр. Тодорова да използва понятието „юноши в конфликт със Закона”, като алтернатива на по-популярните в родната научна литература термини „противообществени прояви”, „асоциално поведение”, „девиантно

поведение” (с. 88-89). Съществен момент е, че тази идея е аргументирана и операционализирана.

Първата глава на труда завършва със следното значимо твърдение на авторката: „В този смисъл, консултирането за професия на юноши в конфликт със Закона изисква съобразяване както с базовите за дейността методически и теоретични постановки, така и осмисляне на специфичното при разгръщането на консултантския процес. Процесът по професионално ориентиране и консултиране залага на ресурсите на юношата за промяна, за себе-овластяване по отношение на собствените си избори и живот, вписвайки се в Закона и в света.” (с. 91)

Втората глава започва с едно доста аргументирано виждане относно разликата между професионално ориентиране и кариерно ориентиране. Кр. Тодорова доста убедително доказва, че става дума за свързани, но различни дейности (с. 94-95). Последващите страници също показват задълбочената подготовка и разбираня на авторката по въпросите на ПОК, които тя представя в една добре подредена и критична светлина, на базата на което извежда своите тези. Особено атрактивно е интерпретирането на избора на професия през несъзнаваното психично на подрастващия.

Солидно подкрепен с факти е анализът, който авторката прави по отношение на системата за превенция и противодействие на детската и юношеската асоциалност в България през 20-ти век. Ясно е очертана границата на промяна в подхода, като е обърнато внимание, че моделът на работа в тази сфера е явно зависим от социално-политическите и идеологически параметри на обществото. Представена е и стегната картина на актуалното състояние на професионалното ориентиране в Европа, като основа за разработването на модерна и ефективна концепция за тази дейност в България в съвременните условия (с. 129-135). Като допълнение, е разработена много съдържателна схема за институциите и субектите, които могат да осъществяват дейности по ПОК, в сега действащата система у нас (с. 135). Това, за което пледира Кр. Тодорова, е посочено в следната констатация: „По отношение на изискванията към професията кариерен консултант, работещ с деца и младежи от рискови групи (в това число и юноши в риск, с противообществени прояви) – липсва сертифицираща подготовка, а в официално приетия като лиценз на кариерните консултанти GCDF липсва модулно обучение за кариерно консултиране на представители от неравностойни, рискови групи (с. 141). Представен е преглед и на нормативната уредба, касаеща професионалното ориентиране и консултиране, като се стига до нередостното

заключение, че: В международната практика, въпросът за професионалното ориентиране и консултиране и професионално-трудова реализация на юноши с асоциално поведение, противообществени прояви се интегрира най-вече в образователните и социалните системи на съответните страни. Ефективната реализация е предмет на междуинституционални спогодби и взаимодействия, гъвкавост на услугите, нормативно обезпечаване. В български контекст, ПОК е единствено инициатива на отделни неправителствени организации, като по отношение на МКБППМН се разчита на ентузиазма на обществените възпитатели, за които това не е обичайна практика, липсва и подготовка (с. 146).

Особено значим момент в цялостния труд на Кр. Тодорова е разработеният от нея Концептуален адаптивно-динамичен модел за професионално ориентиране и консултиране на юноши в конфликт със Закона (с. 152-159). Това всъщност е възловият момент на авторската концепция, от който нататък започва емпиричната верификация. Моделът е добре обоснован, структурно-функционален и, което е най-ценното, - апробиран върху 10 възпитателни дела в МКБППМН.

Третата глава на дисертационния труд е посветена на емпирично изследване за актуалното състояние и перспективите в дейността по професионално ориентиране и консултиране. Дефинирани са основна цел и 5 изследователски задачи. Дизайнът на изследването е особено мащабен, като са реализирани три етапа – подготвителен, пилотен и същински, при което са приложени 4 оригинални методики, а работата на терен е продължила около 2 години (октомври 2013г. – септември 2015 г.).

Хипотезата е насочена към верифициране на необходимостта от създаването и прилагането на единна система за ПОК, която да е ориентирана към постигане на реални резултати в социализирането на юноши в конфликт със закона.

Използваният инструментариум е подходящ за целевата група, както и отговарящ на концептуалната рамка. Той включва: полуструктурирано интервю във фокус-група с ученици от прогимназиален курс, състоящо се от 11 въпроса; полуструктурирано интервю с възпитатели от МКБППН, състоящо се от 13 въпроса; анкетен въпросник, предназначен за секретари и обществени възпитатели в МКБППМН, състоящ се от 24 полуотворени въпроса. Към това трябва да се добави и формираща групова работа с проблемни ученици във формата на т.нар. ателиета, които са организирани на доброволен принцип в продължение на три месеца, в четири групи; използваните методики са: авторефлексия, симулации, социални истории, проективни тестове.

В първата част на емпиричното изследване са участвали общо 60 ученика от 5-7 кл. от две столични училища. Резултатите са представени текстово, като е направена типология на отговорите и количествен опис на предпочитанията за всеки въпрос. Обобщено авторката стига да следните заключения: а) нагласите на учениците за професионална реализация са като цяло нереалистични и меркантилни; б) учениците не познават възможностите на ПОК; в) необходима е професионална подготовка на кариерните консултанти, за да могат да достигнат до ефективност в работата си с проблемните ученици (с. 166-167).

По време на формиращите ателиета са дефинирани общо 11 теми, по които е работено с участниците, както следва: представяне на себе си и професионалните и житейски маршрути, себепознание, емоционална интелигентност, общуване, „моята стратегия за успех?“, граждански права и задължения, извън закона и правилата, решаване на конфликти, професионално ориентиране и консултиране, саморефлексия и самооценка. В резултат на работата се открояват следните постижения: подобряване на груповата динамика, повишаване на реалистичността на самопознанието, повишаване на комуникативната компетентност, подобряване на нагласите към учителите (с. 172).

Втората част на емпиричното изследване е посветена на проучване на съществуващите практики в МКБППМН по отношение на ПОК. Проведени са полуструктурирани интервюта с 13 секретари на МКБППМН в София и страната. Резултатите са представени описателно, като накрая са изведени следните заключения (с. 176-177): не се разпознават и не се използват потенциалите за развитие на юношите; възпитателите се опитват да компенсират липсата на ясен модел с демонстриране на лично отношение и емоционална подкрепа към проблемните лица; липсва партньорство с работодатели и НПО; липсва обучение в специфични компетентности, свързани с ПОК. Като цяло е направен много подробен контент-анализ на отговорите на изследваните лица, като са посочени голям брой конкретни факти, критики и идеи.

Трябва да отбележим факта, че на места, в интерпретацията на емпиричните резултати, авторката прибегва да психоаналитична терминология, която се „пришива“ към иначе преобладаващото предметно виждане.

Твърде впечатляваща е третата част на емпиричното изследване. Направени са проучвания „на терен“ в общо 78 МКБППМН, практически във всички региони на страната. Анкетирани са 87 секретари на МКБППМН и 334 обществени възпитатели в тези комисии (общо 421 ИЛ). Емпиричните резултати са представени под формата на

диаграми и таблици. Използвани са проверяващи статистически тестове, като: Pearson's chi-square и Cramer's contingency coefficient.

Интересна е идеята на Кр. Тодорова, включена в 6-ти въпрос, относно личностни параметри на юношите с проблемно поведение, с които работят ИЛ, да въведе психолингвистичен ракурс, като раздели отговорите на позитивно-конотативни, негативно-конотативни и сензитивно-дълбинни. Разпределението на отговорите показва, че преобладава негативната конотация, следвана от сензитивно-дълбинната, а най-нисък е процентът на отговори, които гравитират около позитивната конотация (с.194). Тези данни са индикативни за нагласите на служителите в МКБППМН към техните възпитаници, както и за подходите, които те използват за тяхната социална корекция.

По отношение на причините, които са довели до противообществените прояви на юношите, също се получават интересни резултати, които се диференцират по фактора „големина на населеното място”. Така например, при малките населени места като основна причина се посочват финансовите и икономически трудности на семействата, докато в столицата този момент не е отбелязан като водещ. Ролята на родителското семейство във формиране на девиантното поведение на юношите се определя като основна от ИЛ. Те описват родителите на тези деца като: незрели, нискограмотни, безотговорни (с. 201).

Тук може да се отбележи наличието на някои несъответствия. Става дума напр. за това, че в някои таблици, освен колоната, представяща относителен дял в проценти на отговорите на ИЛ, се съдържа и отделна рубрика, назована „процент на анкетираните”. Също така, в отделни таблици се говори за корелация, макар че са представени разнопорядкови променливи (факторни и резултантни).

По-нататък авторката представя позициите на ИЛ относно предлаганата от нея дефиниция на понятието „юноши в конфликт със Закона”, като алтернатива на използваните досега в науката и практиката понятия. Като цяло оценката на изследваните е положителна, което е доказателство за приложимостта на тази идея в практиката (с. 207).

Третата глава включва и представяне на емпиричните резултати за въвеждането на ПОК като самостоятелна и регламентирана дейност в работата на обществения възпитател. И тук данните са в подкрепа на идеите на Кр. Тодорова (с. 208). На следващите страници много подробно и убедително са представени и анализирани

конкретни структурни и функционални аспекти от евентуалното въвеждане на единен модел за ПОК в работата на възпитателите в МКБППМН (с. 208.230).

Най-накрая в емпиричната част на дисертацията е включен панел с резултати от апробацията на разработения от Кр. Тодорова системен модел за ПОК на юноши в конфликт със Закона в МКБППМН, община „Връбница”, София. Самият факт, че авторката е направила тази проверка говори за нейната висока научна култура и отговорност. Още по-важното е, че тази апробация доказва добрата практическа ефективност на модела.

Дисертацията включва и препоръки по отношение на бъдещото въвеждане на единен модел за ПОК във възпитателната работа на МКБППМН, които са много разумни и практически обвързани.

Като имам предвид всичко, казано дотук, което показва несъмнените достойнства на дисертационния труд, и като оценявам и професионалния опит и личностните качества на докторантката, заявявам, че ще гласувам „за” и препоръчвам на почитаемото жури да присъди на Кръстина Георгиева Тодорова образователната и научна степен „доктор” в професионално направление 1.2. Педагогика (Професионално ориентиране и кариерно консултиране).

София, 10.04.2017 г.

Автор на рецензията: проф. д-р Калин Кънчев Гайдаров